

Opskrba partizana u Hrvatskoj 1941.-1945.

Celner, Tin

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:116772>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TIN CELNER

OPSKRBA PARTIZANA U HRVATSKOJ 1941.–1945.

Završni rad

Pula, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

TIN CELNER

OPSKRBA PARTIZANA U HRVATSKOJ 1941.–1945.

Završni rad

JMBAG: 0303070144 , redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Tin Celner, kandidat za prvostupnika povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 22. rujna 2020.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Tin Celner dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Opskrba partizana u Hrvatskoj 1941.–1945.* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 22. rujna 2020.

Potpis

SADRŽAJ

Uvod.....	5
1. Formiranje i ustroj partizanskih jedinica.....	6
2. Ekonomija	9
3. Naoružanje.....	12
4. Sanitet.....	17
5. Prehrana.....	22
6. Odore.....	25
Zaključak.....	27
Literatura.....	28
Sažetak.....	30
Abstract.....	31

UVOD

Opskrba svih vojski u povijesti predstavljala je izazov kojemu se s pojavom modernog ratovanja pokušalo stati na kraj. Opskrba je uvijek podrazumijevala angažman velikog broja ljudi te mogućnost iskorištavanja svih raspoloživih resursa. U kontekstu Drugog svjetskog rata opskrba je bila izuzetno važan element borbe: slikovito rečeno, ona je lanac koji na zupčaniku ratne ekonomije prenosi ratne materijale do svog krajnjeg konzumenta u svrhu pokretanja drugog zupčanika koji se vrlo često zove smrt. Opskrba i proizvodnja tijekom rata uvijek su bili među primarnim metama na popisima za uništenje, a takve su mete bile raširene po cijelom svijetu: od sovjetskih tvornica, njemačkih transportnih vlakova, američkih konvoja na Atlantiku, japanskih kamiona u džunglama pacifičkih otoka do britanskih aviona iznad Afrike.

Kada se govori o opskrbi partizana u Hrvatskoj pa tako i na prostoru Jugoslavije, ne može se govoriti o klasičnom vidu proizvodnje i opskrbe kao kod ostalih vojski. Može se jedino govoriti o fazama razvoja proizvodnje i opskrbe pod pritiskom stalne borbe. Samim razvojem opskrbe razvijala se i snaga Narodnooslobodilačke borbe. Cilj ovoga rada je objasniti načine i izvore opskrbe partizanskih jedinica u raznim fazama Drugog svjetskog rata na prostoru Hrvatske. Posvetio sam posebnu pažnju opskrbi najosnovnijih materijala za oružanu borbu, a to su oružje, sanitet, prehrana i odore.

Tema opskrbe partizana slabo je zastupljena u literaturi pa i u historiografiji na prostoru bivše Jugoslavije. Segmenti te teme spominju se u nekoliko meni poznatih knjiga, a najviše u knjizi *Strategija oružane borbe u narodno oslobodilačkom ratu* koju je izdao Centar za strategijska istraživanja JNA. Najviše o temi može se iščitati iz velikog broja dokumenata koji se nalaze u mnogim zbornicima jugoslavenskog Vojnoistorijskog instituta. Ti zbornici i mnoge druge knjige objavljeni su na internetskom arhivu Znaci koji mi je uvelike pomogao u istraživanju. Istraživanje specifičnih segmenata ove teme, kao što su odore, uglavnom se oslanjaju na istraživanju i pregledavanju fotografija toga doba s potrebnim poznavanjem odora drugih vojski Drugog svjetskog rata.

1. Formiranje i ustroj partizanskih jedinica

Kraj travanjskog rata, slom vojske Kraljevine Jugoslavije i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, Komunistička partija Jugoslavije, a samim time i njena organizacija Komunistička partija Hrvatske, nije dočekala nespremna. Pripreme za oružanu borbu, ali i ustanak počinju i prije napada Sila osovine na Jugoslaviju. Iako je KPJ bila članica Komunističke internacionale (Kominterne) te je disciplinirano izvršavala direktive iz Moskve, vješto se prilagođavala specifičnim okolnostima na teritoriju Jugoslavije, pa tako i KPH na teritoriju Hrvatske.¹ Djelovanje i stav Partije prema okupaciji te izdajničkim (kvislinškim) pojavama bili su vrlo jasni. Tako je dan prije ulaska njemačkih jedinica i ustaških emigranata u Zagreb Centralni komitet KPJ, koji se u tom trenutku nalazio u Zagrebu, održao sjednicu s CK KPH i odlučio da se zapovjedništvu IV. armije vojske Kraljevine Jugoslavije, koja je bila smještena u Zagrebu, pošalje izaslanstvo koje je predvodio Josip Kraš te da se zahtijeva da se iz vojnih skladišta u svrhu obrane podijeli oružje radnicima i antifašistima.² Zapovjedništvo je prvo prihvatilo zahtjev, no ubrzo ga je odbilo te je dalo uhapsiti članove izaslanstva. Od Banovine Hrvatske je nešto ranije zatraženo da se iz zatvora oslobode komunisti i antifašisti, također radi obrane zemlje, no i ti zahtjevi su bili uzaludni.³ Slični su bili pokušaji Partije da se u pojedinim mjestima postignu sporazumi s vojnim zapovjedništvima o naoružavanju dobrovoljaca, a uz to su čak i članovi Partije dobili uputu da se odazivaju pozivima za vojsku.⁴

Na sjednicama CK u Zagrebu 10. travnja odlučeno je da se poduzmu sve mjere za pripremanje i organizaciju Partije i potencijalnih ustanika.⁵ Formiran je Vojni komitet na čelu s Josipom Brozom Titom te je odlučeno da se gledište Partije objavi 15. travnja u proglasu kojim bi se stanovništvo pozvalo na pripremu za tešku borbu. Dana 11. i 12. travnja odlučeno je o potrebi uspostavljanja čvršćih veza s članstvom, o privlačenju većeg broja simpatizera u KPJ i SKOJ, o prikupljanju oružja i ratnog materijala, osnivanju udarnih grupa za akcije i sabotaže te organiziranje široke

1 Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013., 318.

2 Jelić, Ivan, *Od ustanka do slobode Hrvatska u NOB*, Globus, Zagreb, 1982., 44.

3 Čubelić, Tomo, Milostić, Milovan, *Pregled historije narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1955., 57.

4 Jelić, 44.

5 Čubelić, Milostić, 57.

propagande.⁶ Ilegalne akcije članova i simpatizera SKOJ-a i KPH bile su već prvih ratnih tjedana česta pojava širom Hrvatske. Tako je na primjer već do 25. travnja u Kotaru Novska prikupljena veća količina vojnog materijala i devet pušaka.⁷ U svibnju 1941. u Kotaru Okučani dolazi do prikupljanja oružja, streljiva i vojne opreme te je organizirana obavještajna služba sa zadaćom prikupljanja podataka o namjerama i kretanjima neprijatelja.⁸ Potkraj svibnja dolazi do poznate akcije Stadion u zagrebačkom Maksimiru te do mnogih drugih akcija i sabotaza širom zemlje. Istodobno s tim događajima u Zagrebu je osnovano Operativno vodstvo KPH, odnosno vodstvo partizanskog ustanka u Hrvatskoj, a istaknuti članovi CK KPH odlaze u mnoge krajeve kako bi se radilo na organiziranju oružanog ustanka.⁹

Nakon teškog gubitka do kojeg je došlo strijeljanjem 90 antifašista i komunista, uglavnom intelektualaca, u ustaškom logoru u Kerestincu te nakon većih gubitaka u prvim diverzantskim akcijama u gradovima, Tito se odlučuje za koncepciju gerilskog (partizanskog) ratovanja, u nadi da će se ono pokazati daleko efikasnijim od diverzija u gradovima. U mnoga sela, šume i brdovite krajeve stižu delegati: na Kordun Ivo Marinković i Većeslav Holjevac, u Gorski kotar Ivo Marinković i Veljko Kovačević, na Baniju Rade Končar i Josip Kraš, u Liku Marko Orešković, u Slavoniju i Moslavinu Pavle Pajo Gregorić, u Dalmaciju Pavle Pap i Rade Končar, u Hrvatsko primorje Josip Đerđa. S ranije prikupljenim oružjem organiziraju prve partizanske odrede koji u daljnjim akcijama i napadima na manje garnizone imaju primarni zadatak zarobljavanja oružja i jačanja svojih redova.¹⁰

Dana 22. lipnja na inicijativu nekolicine komunista iz Siska organizira se skupina ustanika i odlazi u obližnju šumu te tako osnivaju prvi gerilski odred, poznat kao Sisački partizanski odred.¹¹ Njegovi pripadnici već sutradan miniraju prugu Sisak – Sunja te se to može smatrati prvom većom oružanom akcijom antifašista u Hrvatskoj. U isto vrijeme pod vodstvom KPH širom Hrvatske počinju ustanci koji vrlo brzo poprimaju masovni karakter, da bi u kolovozu već postojao slobodni teritorij na području Like. Masovnost odlaska u partizane logičan je slijed događaja nakon

6 Isto, 58.

7 Mišković, Ivan, *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slav. Brod, 1968., 28.

8 Isto, 29.

9 Čubelić, Milostić, 79.

10 Goldstein, 318.

11 Isto, 318.

mnogih zločina koji se događaju u prvim danima okupacije na teritoriju NDH, ali i na prostoru fašističke Italije.

Na savjetovanju KPJ-a u Stolicama, u Srbiji, 26. i 27. rujna 1941. konačno je potvrđen naziv *partizan*, jer su do tada određene grupe nosile naziv *gerilac* ili *gerilski odred*.¹² Osim toga, određen je jedinstveni ustroj partizanskih jedinica: *četa* kao temeljna jedinica koja se sastoji od 80 do 120 boraca, svaka četa sastojala se od dva do tri *voda*, a oni su se dijelili na *desetine*; tri do četiri čete činile su *bataljun*, dva do četiri bataljuna tvorila su *odred* koji je tada bio i najveća jedinica. U slučaju potrebe, radi izvođenja većih pothvata, više odreda moglo se udružiti u *grupe partizanskih odreda*, a kasnije one prerastaju u *brigade* i *divizije* te *korpuse*. Odredom i bataljunom zapovijedali su štabovi koji su se sastojali od komandanta, političkog komesara i njihovih zamjenika, dok su se na čelu čete nalazili komandant, zamjenik komandanta, politički komesar čete i njegov zamjenik. Na čelu svih ustaničkih jedinica nalazio se Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, osnovan 27. lipnja 1941. u Beogradu, a svaka zemlja trebala je utemeljiti svoj glavni štab.¹³ Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske (NOV I POH) osnovan je 19. listopada 1941. na Kordunu.¹⁴ Krajem 1941. u Hrvatskoj broj boraca se kreće oko 7 000, dok do kraja 1944. raste na više od 150 000 boraca.¹⁵ Zbog velike količine ljudstva i bolje organiziranosti jedinice i štabovi s vremenom se počinju dijeliti na posebna odjeljenja i specijalizirane sekcije kao što je na primjer Ekonomski odsjek pri Glavnom štabu NOV i POH. NOVJ svoj je naziv zadržala do pred kraja rata kada u ožujku 1945. postaje Jugoslavenska armija.

12 Mikulan, Krunoslav, Smutni, Emil, *Partizanska vojska i Jugoslavenska armija 1941.-1953.*, Despot infinitus, Zagreb, 2016., 13.

13 Isto, 12-16.

14 Jelić, 77.

15 Isto, 206.

2. Ekonomija

Kada se govori o ekonomiji u kontekstu NOB-a, uglavnom se misli na metode i izvore opskrbe, mjere i akcije koje su poduzimane te organizaciju službi za njeno funkcioniranje. Opskrba je podrazumijevala oružje, streljivo, hranu, sanitetske potrepštine, odjeću, obuću, tehniku te ostale vojne i druge materijale.

Za uspješan tijek rata jedna od bitnih pretpostavki bilo je efikasno funkcioniranje cjelokupnog kompleksa ekonomskih mjera i aktivnosti. Osnovni problem je bio taj što se ratna ekonomija stvarala u izuzetno teškim uvjetima i okolnostima, gotovo bez ikakve materijalne baze, u trenucima kada je gospodarski sustav Kraljevine Jugoslavije bio već potpuno razoren. Takva situacija dovela je do toga da je trebalo pronalaziti nove izvore opskrbe i nove oblike pozadinske organizacije. Ratna ekonomija je prije svega stvarana za potrebe fronte, dakle u svrhu opskrbe NOVJ-a, ali također i za zbrinjavanje stanovništva i organiziranje mnogih drugih djelatnosti na slobodnom teritoriju. Zato se i ne može govoriti o posebnim ekonomijama vojske i stanovništva, odnosno fronte i pozadine.¹⁶ Problemi na terenu bili su uglavnom slični: proizvodnja i čuvanje zaliha nekih proizvoda, pronalaženje izvora opskrbe, mogućnost korištenja postojećih materijalnih potencijala i sl. Iako su potrebe fronte bile na prvome mjestu, vrlo često je postojala politička komponenta pa i interesi u realizaciji određenih ekonomskih zadataka. Prije poduzimanja ekonomskih mjera, pogotovo onih većeg opsega, procjenjivao se i njihov politički značaj. Posebna pažnja posvećivana je metodama izvođenja tih mjera, iz razloga što se htjelo privući široke mase stanovništva, a ne ih eventualnim propustima okrenuti protiv NOP-a.¹⁷

Jedan od primjera ekonomske akcije u kojoj je vidljiv rad više organa, ali i politička komponenta, a ne samo potreba fronta, jest akcija za prikupljanje hrane u Slavoniji, objavljena u *Glasi Slavonije* na privremeno oslobođenom teritoriju:

„Akciju za skupljanje hrane u Slavoniji povele su Komande područja uz tijesnu saradnju NOO-a i ostalih antifašističkih organizacija: i to A.F.Ž-a i USAOH-a. Za vrijeme od 6 mjeseci i to od 1. VII. Do 31. XII. 1943. godine sakupljeno je u vojne magazine 250 vagona hrane i to: 180 vagona pšenice, 21 vagon zobi, 14 vagona kukuruza, 3 vagona ječma, [...] Za isto vrijeme izgrađeno je u vojnim radionicama, koje su organizirale i uspostavile Komande Područja,

16 Ivanović, Đoko, „Strategija ekonomike narodnooslobodilačkog rata”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 535.

17 Isto, 536.

slijedeća količina odjeće i obuće i 2000 pari odijela, 3.377 pari veša, [...] Osim toga isplele su drugarice po našim selima 9.000 pari čarapa i 1.500 pari coklji. Materijal za izradu odjeće zarobili su naši borci u krvavim borbama [...] Sva nastojanja ekonomskih organa naše vojske idu za tim, da našu vojsku što bolje opskrbe sa potrebnom hranom i spremom [...] Imamo krojačke, postolarske, mesarske, pekarske, opančarske, kožarske i t. d. radionice u kojima se sa mnogo truda, da u danim mogućnostima izrade što bolju robu za svoje drugove koji se bore u prvim borbenim redovima. Osnutkom Prehrambenih Komisija kod ovih NOO-a rezultati za skupljanje hrane biti će još veći. Tijesna suradnja Prehrambenih Komisija sa ekonomskim organima Komandi Područja dovesti će do toga, da će se prehrambeni problemi i vojske i naroda još uspješnije rješavati. Čvrsta povezanost naših NOO-a i masovnih antifašističkih organizacija: AFŽ-a i USAOH-a sa Narodno-oslobodilačkom Vojskom pokazala se kao neslomiva hrid o koju će se razbiti sva nastojanja fašističkih okupatora da unište naš narod. Parola neka nam bude: SVE ZA FRONT SVE ZA POBJEDU!"¹⁸

Jedan od glavnih zadataka mnogih organizacija NOP-a bilo je stalno pronalaženje novih izvora opskrbe. Kako bi se ti zadaci kvalitetnije izvršavali, dolazi i do značajnog razvoja organizacije pozadine i službe opskrbe, a takav razvoj usko je pratio i razvoj rata i NOP-a. Taj razvoj može se podijeliti u tri faze, no problem je što se te faze ne mogu strogo vremenski razgraničiti zato što sve imaju zajedničke karakteristike.¹⁹ Prva faza razvoja obuhvaća opskrbu u partizanskim odredima, prikupljanje materijala za ustanak te početak organizacije pozadinskih struktura, a osnovno obilježje ove faze je vezanost jedinica za određeni teritorij i primjena partizanskih taktika. Druga faza označava opskrbu regularnih jedinica, a njezina karakteristika je nevezanost za određeni teritorij te kombinacija partizanskih taktika s frontalnom borbom. Treća faza označava organizaciju opskrbe u Jugoslavenskoj armiji na kraju rata, a njena karakteristika je koncentracija krupnih snaga na relativno malim prostorima i primjenu frontalnih borbi kombiniranih s partizanskim akcijama.²⁰

Za Hrvatsku jedna od najvažnijih točaka organizacije opskrbe i organizacija funkcioniranja službi opskrbe je osnivanje Ekonomskog odsjeka pri Glavnom štabu. Do tada su partizanske jedinice vrlo često na svoju ruku prikupljale materijale potrebne za funkcioniranje te decentralizirano i neregulirano raspolagale i provodile raspodjelu materijala. Glavni zadatak Ekonomskog odsjeka bio je opskrba operativnih jedinica i bolnica hranom i potrošnim materijalom za trupne radionice (krojačnice, postolarske radionice, radionice za izradu i održavanje zaprežne opreme,

18 „Plodan rad naše pozadine”, *Glas Slavonije*, 9.2.1944., *Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slav. Brod, 1968., 350.

19 Ivanović, 536.

20 Isto, 536-547.

stolarske i sličnih radionica), organiziranje takvih radionica te izgradnja i održavanje skladišta. Ekonomskom odsjeku bili su podređeni ekonomska odjeljenja i ekonomi pojedinih jedinica te je tako opskrba i raspodjela bila centralizirana i regulirana.²¹ Osnivanje Ekonomskog odsjeka, njegove dužnosti i izvori opskrbe spominju se u naredbi od 21. prosinca 1942.:

„I. Po naređenju Vrhovnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije pri Glavnom štabu Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske osniva se Ekonomski odsjek.

II. Za šefa se Ekonomskog odsjeka Glavnog štaba imenuje drug Branko Zlatarić.

III. Zadatak je Ekonomskog odsjeka: a) da rukovodi ishranom cjelokupne vojske Hrvatske b) da vrši snabdijevanje vojske najnužnijom odjećom i obućom c) da organizira izradu vojničke sprema d) da skuplja podatke o zalihama hrane u vojnim magazinima i narodno-oslobodilačkim fondovima pri narodno-oslobodilačkim odborima.

IV. Dužnosti se Ekonomskog odsjeka sastoje u: a) vršenju kontrole nad opskrbom i snabdijevanjem vojske b) poduzimanjem mjera, da se stane na kraj svakom nedostatku i nepravilnostima, koje bi u tom poslu nastale c) vršenju raspodjele izrađene sprema na pojedine jedinice, prema njihovim potrebama i mogućnostima.

V. Snabdijevanje se Narodno-oslobodilačke vojske vrši: a) putem pomoći, koju narod daje svojoj vojsci preko narodno-oslobodilačkih fondova pri narodno-oslobodilačkim odborima u naturi ili novcu b) iz ratnoga plijena kojeg naše jedinice u borbama od neprijatelja zadobivaju c) kupovanjem za gotov novac d) rekvizicijom e) konfiskacijom f) organizovanjem radionica za izradu vojničke sprema. Snabdijevanje se naše vojske u prvom redu vrši putem pomoći, koju narod daje Narodno-oslobodilačkoj vojsci u naturi i novcu, od ratnog plijena i kupovanjem za gotov novac....”²²

Posebno treba objasniti konfiskaciju i rekviziciju kao mjere koje pripadaju mjesnim izvorima opskrbe. Rekvizicija je primjenjivana samo za podmirenje neophodnih potreba. Provodili su je organi vlasti u hitnim slučajevima, tako da su viškovi uzimani od imućnih seljaka i građana, ali samo u određenim trenutcima, dok se od siromašnog stanovništva nisu smjeli uzimati čak niti dobrovoljni prilozi.²³ Za izuzetnu robu davana je priznanica, koja se kasnije mogla realizirati u novčanom ili

21 Perić, Ignjatije, „Vojnoteritorijalna komponenta na Kordunu”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 392.

22 GŠ NOV I POH, Naredba o o osnivanju Ekonomskog odsjeka i njegovim zadacima, 21.12.1942., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe U Hrvatskoj*, ur. Fabijan Trgo, Vojno delo, Beograd, 1955., 243.

23 Ivanović, 536.

nekom drugom smislu, ovisno što je na njoj navedeno.²⁴ Konfiskacija se vršila nad imovinom onih koji su smatrani narodnim neprijateljima, primjenjivana je uglavnom na oslobođenom teritoriju te je predstavljala značajnu ekonomsko-političku i revolucionarnu mjeru protiv izdajnika.²⁵ Gotovo je uvijek imala snažan moralno-politički efekt, jer je smatrana mjerom pomoću koje je narod uništavao materijalnu bazu svojih neprijatelja.²⁶

24 Moravčić, Dragoljub, Vidas, Marijan, „Uticaj materijalnog faktora na organizaciju i upotrebe oružanih snaga u NOR-u”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 549.

25 Maticka, Marijan, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)”, *Radovi*, 25, 1992., 123-125.

26 Ivanović, „O strategiji ekonomike NOR-a”, 709.

3. Naoružavanje

NOB je započela u izuzetno nepovoljnim materijalnim uvjetima, a ono malo prikupljenog oružja i streljiva bilo je dovoljno samo za podizanje ustanka. Trenutak velikog preokreta u opskrbi je kraj 1943., točnije kapitulacija Italije i početak pristizanja savezničke pomoći što je omogućilo opskrbu velikog broja novih boraca. Tijekom rujna i listopada 1943. na području Slovenije, Istre, Hrvatskog primorja, Like, Gorskog kotara, Dalmacije i Crne Gore formirane su 32 brigade, odnosno osam divizija i četiri korpusa NOVJ.²⁷

Načini opskrbe tijekom rata razvijali su se sukladno razvoju i jačanju organizacije i brojčanog stanja u partizanskim jedinicama. Izvori opskrbe oružja mogu se podijeliti na mjesne izvore, ratni plijen te savezničku pomoć.²⁸

Mjesni izvori su mjesne radionice oružja i streljiva.²⁹ Takva vrsta opskrbe postaje moguća tek na slobodnom teritoriju iz radionica u kojima su se uglavnom proizvodili eksplozivi, bombe i granate te se oružje prerađivalo i popravljalo. Primjer formiranja takve radionice u Hrvatskoj je naredba iz 22. listopada 1941.:

„U Petrovoj Gori se organizuje centralna radionica i puškarnica gdje će se izrađivati bombe, prepravljati 'Manliher' puške i vršiti popravci oružja. Neka svi odredi pošalju u Crnu Lokvu majstore vješte tome poslu koji su voljni da rade u toj radionici. Za pravilan rad te radionice potrebno je prikupljati i slati u Crnu Lokvu sljedeći materijal: raznovrsne željezne cijevi, eksploziv, kapsle, korde, 228 cijevčice šuplje 3 mm, raznovrsne turpije, borer — naročito od 1 do 8 mm, čeličnu žicu, denaturizovani alkohol, mašinsko i cilindarsko ulje, brzorezni čelik (rapidštal), boraks, cink (kalaj, kositar), solne kiseline i salmijaka.”³⁰

Mjesni izvori opskrbe bili su i simpatizeri KPH, antifašizma ili NOP-a, ali i ustanici koji su oružje donijeli sa sobom u partizane. Primjer takve opskrbe zabilježen je u Ogulinu u lipnju 1941. godine. Prikupljanje oružja na tom području nije dalo očekivane rezultate jer je ustaška vlast počela funkcionirati mnogo ranije nego u drugim krajevima, rijetki su bili kraljevski vojnici koji su se uspjeli vratiti u svoj kraj s puškom, a vojna su skladišta bila dobro čuvana te se nije mogla izvesti nikakva akcija, a ni lokalna organizacija Partije nije se još dobro snašla u takvim uvjetima.

27 Čubelić, Milostić, *Pregled historije*, 165.

28 Moravčić, 548.

29 Isto, 552.

30 Komanda NOP Korduna i Banije, o takmičenju u čast Oktobarske revolucije, obučavanju za borbu protiv tenkova i osnivanju radionice za izradu i popravak oružja, 22.10.1941., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952., 227.

Prilika se našla u lokalnom žandarmerijskom skladištu. Član Partije dobio je zadatak u lipnju da raznosi letke KPJ te su ga na povratku, na željezničkoj stanici, dočekala dva domobrana i dva člana organizacije KPH te mu dali sanduk s 11 pušaka.³¹ Ovakvi slučajevi bili su česti, poznate su i priče o čitavim jedinicama domobrana koji su se svojevrijedno predavale te ostavljale oružje i odore, a često i s njima bježali u partizane.

Ratni plijen je bio glavni izvor opskrbe naoružanjem, streljivom i tehnikom. Usporedno s pripremama svake borbene akcije, planirano je i prikupljanje ratnog plijena, određivane su ekipe za transport, a istovremeno je reguliran i način skladištenja i podjele.³² Ratni plijen bilo je i oružje prikupljeno u akcijama i diverzijama ilegalaca na vojna skladišta. U prvim godinama NOR-a ratnim plijenom je decentralizirano i neregulirano raspolagala svaka jedinica, ali je ovaj princip napušten čim su stvorene veće jedinice pa se plijen dijelio prema potrebama. Raspolaganje plijenom u Hrvatskoj je centralizirano i regulirano prilikom formiranja Ekonomskog odsjeka pri Glavnom štabu. Popisi i vrste zarobljenog oružja i materijala često se mogu vidjeti u raznim izvještajima nakon borbi pa tako i u ovome poslanome štabu Mornarice NOVJ nakon borbi kod Krka 17. listopada 1944.:

„Zaplijenjeno je kod neprijatelja: 2 teške brede kalibar 8, 1 šarac, 32 puške talijanske, 2 strojnice (jedna je izgorila), 20 talijan. bombi, 1 pištolj, 42 šinjela, 40 bluza, gaća gornjih 18, 35 opasača, fišeklija 35, veša donjeg 12, cipela 15 kom., 12 deka, 14 šator, krila, nešto čaršava i ručnika, ženskih stvari što su opljačkali od civila, cigareta 5000 kom., krumpira 120 kg., pašte 80 kg., šećera 28 kg., konzervi i razno 3 sanduka, maske protiv bojnih otrova 15 kom., ranaca vojničkih 22 kom., torbica 9 kom., porcija 6 kom., dvopeka 5 sanduka, šljemova 34 kom., štramaca 18 kom., jastuka 24 kom., karbitne lampe 2 kom., nešto pribora pisaćeg, jednu pisaću mašinu, 1 radio aparat, 2 telefona, 3 km. kabela. Zaplijenjeno je municije oko 8000 metaka razne vrsti...”³³

Opskrba putem pomoći od saveznika počela je pristizati tek krajem 1943. godine. U početku je bila veoma skromnih razmjera i tek od ljeta 1944. postaje obilnija. Međutim ni tada nije bila u skladu s potrebama, a pogotovo kada se uzme u obzir da je u tom trenutku NOVJ priznat saveznik i član antifašističke koalicije. Saveznici su, naime, počeli materijalno pomagati partizane tek kada su se oni sami

31 Magdić, Slavko, *Ogulin u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zadružna štampa, Zagreb, 1981., 46.

32 Moravčić, 549.

33 Štab Drugog pomorskog obalskog sektora, Izvještaj o prebacivanju zaplijenjenog materijala i o stanju u sektoru, 25.10.1944., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dejstva na Jadranu*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962., 273.

izborili za svoje mjesto na međunarodnom planu te pokazali značajnije uspjehe. Sam Tito je u kolovozu 1943. govorio o „priznanju od saveznika” i „materijalnoj pomoći”, a priznanje je i uslijedilo na konferenciji u Teheranu.³⁴ I prije 1943. godine postojala je korespondencija između Tita i Moskve u vezi slanja naoružanja, streljiva i drugih materijala. Tito je u razgovorima s Moskvom od kraja 1941. do gotovo kraja 1942. pokušavao dogovoriti slanje pomoći, no bezuspješno. To se može potvrditi činjenicom da je i SSSR u tim trenucima u dosta lošem položaju, ali i da se zračna veza u tim trenucima nije mogla osigurati.³⁵ Također od velikog značaja za promjenu politike savezničkih vlada prema NOR-u bile su odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kada je osnovana nova vlada Demokratske Federativne Jugoslavije s kojom se moglo ravnopravno razgovarati i pregovarati. Takvi pregovori nisu išli jednostavno i brzo, ali su na kraju saveznici osjećali veću obavezu u pružanju materijalne pomoći. Naročito značajnu ulogu je odigralo formiranje baza NOVJ u Italiji, u Bariju i Monopoliju, stvaranje prvih eskadrila ratnog zrakoplovstva i organiziranje 1. tenkovske brigade.³⁶

Saveznička pomoć partizanima stizala je na dva načina. Prvi i efikasniji bio je avionima koji su slijetali na improvizirane aerodrome ili padobranima izbacivali pakete na označeno mjesto (vatrom ili signalnim raketama) za koje su se morale pobrinuti jedinice i njihovi ekonomi. No problem ovakve dostave oružja i drugih materijala je bio taj da su materijali stizali u manjoj količini te su se mogli izgubiti ili uništiti prilikom slijetanja, što je vidljivo u sljedećem izvještaju:

„Ruski avion sa protivavionskim mitraljezima bacio je pre 5-6 dana 10 paketa, od kojih jedan nije pronađen. Paketi su bačeni sa velike visine na prostor u 10-15 km od mesta vatri. Vidi se da je u paketima bilo lupakovano pet odličnih protivavionskih mitraljeza. Od toga broja: – ispravna su dva mitraljeza, a ostali su neispravni. Pri bacanju dve cevi su potpuno iskrivljene, a treća cev, koja je bila u onom desetom paketu, nije pronađena. Sem toga, na ova tri neispravna mitraljeza polomljeni su zadnji nišani, ručice i oštećeni sanduci mitraljeza. Ove neispravnosti ne mogu se kod nas popraviti.”³⁷

Drugi način dostave bio je putem brodova koji su pristajali u sigurne luke ili prebacivali materijale na brodove partizanske mornarice. Problem je bio što se veća

34 Jelić, 192.

35 Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Mladost, Zagreb, 1980., 313-349.

36 Moravčić, 550.

37 VŠ NOV i POJ, Izveštaj vrhovnom komandantu NOV i POJ maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu da je sovjetski avion bacio pet protivavionskih mitraljeza, ali su tri pri padu dosta oštećena, 16.4.1944. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ*, ur. Miloš Krstić, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971., 536.

količina savezničkog materijala zadržavala u priobalnim krajevima i teško se raspodjeljivala dalje. No ovakav je način dostave bio mnogo efikasniji po količini dostavljenog materijala. Problemi ovakve dostave pa i nesuglasice sa saveznicima vidljivi su u sljedećem izvještaju:

„Tamo saveznici dobijaju pogrešnu sliku o našem snabdevanju. Sve što se dostavi na Visu smatraju da je podjeljeno našim jedinicama. Međutim avionsko snabdevanje ostaje za sada najefikasnije. Engleski oficir nema pravo na kontrolu podele sprema. Gomilanje materijala na Visu, kad se on ne može dostaviti za obalu, nije korisno.”³⁸

38 VŠ NOV i POJ, Obaveštenje štabu Mornarice NOVJ da je u postojećim uslovima snabdevanje jedinica ratnim materijalom najefikasnije avio-transportima i da saveznički oficiri nemaju pravo kontrole raspodele, 2.3.1944. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ*, ur. Miloš Krstić, Vojnoistorijski intitut, Beograd, 1971., 193.

4. Sanitet

Začetak i razvoj sanitetskih službi bio je izuzetno zahtjevan. Početak ustanka pokrenut je bez najosnovnijih materijalnih sredstava, s izuzetno malim brojem sanitetskog osoblja i bez razrađenih taktičkih načela u pogledu zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. Partija je još prilikom priprema za ustanak dobro procijenila da će teško osigurati funkcioniranje saniteta i sanitetskih službi pa je već na sjednici CK 10. travnja 1941. zaključila da odmah treba započeti s organiziranjem tečajeva prve pomoći te prikupljanjem lijekova i ostalih sanitetskih materijalnih sredstava.³⁹ Punu odgovornost za zbrinjavanje ranjenika i bolesnih preuzelo je vojno i partijsko rukovodstvo svih razina, a posebno jedinica i vojno teritorijalnih komandi. Sam Tito je često tijekom rata naglašavao i upozoravao na obavezu svih starješina i štabova da se brinu o njezi, liječenju, prehrani i fizičkoj sigurnosti ranjenika i bolesnika te i da se u tom duhu trebaju odgajati svi borci.⁴⁰ Ovakav pristup problemu i njegovo sagledavanje kao pitanja humanosti i moralno-političkog pitanja uvelike je pridonijelo razvoju sanitetske službe.⁴¹

Prva teritorijalna bolnica na oslobođenom području Hrvatske osnovana je listopada 1941. u Petrovoj Gori na Kordunu i bila je jedna od rijetkih bolnica koja se sačuvala do kraja rata.⁴² Nazvana je Centralnom bolnicom jer su se u njenom sastavu povremeno nalazile i bolnice Kupinjak, Perna, Topusko, Zbjeg, Drežnica, Dunjak i druge. Prema sačuvanim podacima, ukupan broj ranjenika i bolesnika koji su se u njoj liječili iznosio je oko 10.000, što je gotovo jedinstven primjer u NOR-u. U neposrednoj blizini bolnice bila su sagrađena i tajna skloništa za smještaj ranjenika, sanitetskog osoblja i bolničke opreme. To je omogućavalo spašavanje velikog broja bolesnika i ranjenika u svibanjskoj ofenzivi ustaša 1942. godine. Nešto manjeg kapaciteta bile su bolnice u Lici (Krbavica, Turjanski, Podlepac, Trnovac, posebno Bijeli Potoci na planini Plješevici 1942.), u Šamaricama na Baniji i druge.⁴³

39 Kulenović, Hajro, „Iskustva sanitetske službe NOR-a sa stanovišta mogućnosti njihove primene u savremenim uslovima”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 555.

40 Isto, 556.

41 Kralj, Ivan, „Organizacija zdravstva u narodnooslobodilačkoj borbi na teritoriju Hrvatske”, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 1981., 85.

42 Dragić, Đorđe, „Sanitetsko zbrinjavanje u NOR-u i značaj za ONO”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 562.

43 Isto, 559-563.

Opskrba sanitetskim materijalnim sredstvima razvijala se sukladno s razvojem i organizacijom NOP-a i rata. Samim tim, izvori i načini opskrbe mijenjali su se i s vremenom nadograđivali. Glavni izvori opskrbe bili su ratni plijen, mjesna sredstva i prikupljanje preko partijskih organizacija i pripadnika NOP-a u okupiranim gradovima, a kasnije i saveznička pomoć. Međutim kako je sve to bilo nedovoljno, neprekidno se inzistira na improvizaciji i snalažljivosti boraca i sanitetskih kadrova, naročito u pogledu izrade lijekova, zavojnog i drugog materijala.⁴⁴ Razvoj sanitetske opskrbe može se podijeliti u četiri faze.

U prvoj fazi rata tijekom priprema za ustanak, ali i kasnije, lijekovi se nabavljaju gotovo isključivo s neoslobođenog teritorija, a mnogo je manje onog otetog od neprijatelja.⁴⁵ Materijal prikupljaju članovi KP i SKOJ-a, aktivisti iz AFŽ i USAOJ-a, pioniri i zdravstveni radnici. Nabava se, uz izravno ili neizravno vodstvo članova KPJ, obavljala preko posebnih odbora formiranih u skoro svim gradovima i nekim većim mjestima. Najveći dio materijala poticao je iz ljekarni, drogerija, civilnih i vojnih zdravstvenih ustanova, ambulanti i bolnica, a također i iz privatnih ordinacija. Često su nabavljači bili zdravstveni radnici svih profila. Sanitetski materijal i lijekovi također su i kupovani po uputama u ljekarnama i drogerijama, bilo novcem pojedinaca i simpatizera ili novcem organizacija NOP-a.. Pojedini vlasnici ljekarni imali su osobne veze s rukovodstvom NOP-a te su skupljali sanitetski materijal. Vrlo brzo okupatori su shvatili veliki značaj ovog izvora te su uveli rigorozne kontrole lijekova i najstrože kazne za osumnjičene, a prenošenje lijekova partizanima smatralo se jednakim zločinom kao i prenošenje oružja ili municije.⁴⁶

Ratni plijen, iako ne tako značajan kao opskrba s okupiranog teritorija, s vremenom je postao jedan od bitnijih izvora opskrbe, naročito za jedinice koje nisu imale dobro organiziranu pozadinu i opskrbu te nisu bile u mogućnosti doći u kontakt s drugim jedinicama. Također, zanimljiva činjenica za dobavljalivost zavoja putem ratnog plijena je ta da je gotovo svaki njemački i talijanski vojnik s unutarnje strane odore imao džepić na kojemu je propisano stajao zavoj za prvu pomoć.⁴⁷ Do većih se

44 Kulenović, 556.

45 Tartalja, Hrvoje, „Farmaceutska služba i liječnici partizani na području Podravine“, *Podravski zbornik*, ur. Franjo Horvatić, Muzej grada Koprivnice, Čakovec, 1980., 31.

46 Stupar, Dragan, Katan, Elizer, „Sanitetsko snabdjevanje u NOR-u“, *Sanitetska služba u NOR-u*, ur. Ivan Pantelić, CIP, Beograd, 1989., 223.

47 Krawczyk, Wade, *German army uniforms of World War 2*, Motorbooks international, London, 1996., 124.

količine materijala dolazilo prilikom napada na neprijateljske kolone, vojarne i brodove.⁴⁸

Kao mjesni izvor opskrbe koristila su se sredstva s oslobođenog teritorija pod uvjetom da ih neprijatelj nije odnio ili uništio.⁴⁹ To su bili lijekovi, zavojni materijal i sanitetska oprema, ali i kemikalije, ljekovito bilje, sirovine za izradu lijekova i razni materijali za izradu zavoja, sanitetskog pribora i opreme. Prikupljanje se obavljalo na razne načine, najčešće dobrovoljnim prilozima u akcijama koje su organizirala rukovodstva NOP-a, no i kupovinom, rekvizicijom ili konfiskacijom. Primjer dobrovoljne donacije je opskrba partizanske bolnice u Drežnici kraj Ogulina.⁵⁰ Mjesni izvor bila je i proizvodnja u radionicama sanitetskog materijala i opreme, no one postaju značajnije u drugoj fazi. S vremenom nastaju veće količine materijala te dolazi do formiranja ljekarni i manjih skladišta, no bez obzira na to dolazilo je i do oskudica te su se primjenjivale posebne mjere štednje, racionalnog korištenja i regeneracije materijala.⁵¹

Tijekom prve faze, ali i kasnije, problem doktora i farmaceuta rješavan je često angažiranjem studenata medicine i farmacije, a pomanjkanje srednjeg medicinskog kadra kontinuiranim osposobljavanjem partizanki na raznim tečajevima. Što se tiče kirurga, oni su najčešće bili grupirani u kirurške ekipe divizija i korpusa, neprekidno su prebacivani iz jednog područja na drugo, po potrebi, te su osposobljavani za širok zdravstveni rad.⁵²

Druga faza opskrbe sanitetskim materijalom započinje formiranjem sve većih jedinica i njihovim razvojem, točnije nakon Prvog kongresa partizanskih liječnika.⁵³ Kongres je održan u Bosanskom Petrovcu, 25. i 27. studenog 1942., a na njemu je usvojen Statut sanitetske službe NOV i POJ kojim su, između ostalog, propisane materijalne norme sanitetskih sredstava u jedinicama, a u divizijama je predviđeno uvođenje ljekarne. Prema odredbama statuta, u vodovima i četama postojali su bolničari, a u bataljunu predviđene su dvije pozicije: referent i zamjenik referenta saniteta (doktor, pomoćnik doktora ili medicinar). Od materijalnih sredstava, četni bolničari imali su bolničke torbice s najnužnijim materijalom (zavoj, jod, benzin itd.), a

48 Stupar, Katan, 226.

49 Isto, 227.

50 Jančić-Starc, Jela, *Vojno-partizanska bolnica u Drežnici 1942.-1944.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb, 1971., 56.

51 Stupar, Katan, 223.

52 Kulenović, 556.

53 Stupar, Katan, 235.

referent saniteta bataljuna zavojnu doktorsku torbicu. Sanitetskom službom u brigadi rukovodio je referent saniteta (član štaba), a od pomoćne opreme raspolagao je doktorskom torbicom i s dva sandučića sanitetskog materijala. U opremi divizijske ljekarne nalazila su se četiri sanduka materijala, a istovremeno je propisana i materijalna formacija za divizijsku bolničku četvu, kiruršku ekipu i divizijsku bolnicu.⁵⁴

Treća faza za opskrbu i organizaciju sanitetske službe započinje formiranjem sanitetskog odsjeka pri Glavnom štabu, kapitulacijom Italije i dobivanjem velikih količina materijala od saveznika. U svibnju 1943. osnovan je Sanitetski odsjek Glavnog štaba u čijem sastavu su bili, uz šefa odsjeka, referent za operativnu vojsku, epidemiolog, referent za apotekarstvo i pomoćnik za ekonomsku službu. Načelno su isti sastav kasnije imala i sanitetska rukovodstva pri štabovima korpusa.⁵⁵ Tako je opskrba materijalima i drugim sanitetskim sredstvima centralizirana, no i dalje se pojedinim jedinicama toleriralo neregulirano raspolaganje i opskrbljivanje sanitetskim potrebštinama. Pokušaj da se organizira centralizirani način opskrbe učinjen je krajem 1943. u formiranjem Glavnog sanitetskog skladišta u Otočcu.⁵⁶

Jačanje NOP-a po kapitulaciji Italije imalo je poseban utjecaj i na organizaciju sanitetske službe. Došlo je do stvaranja većih rezervi dobivenih ratnim plijenom od razoružanih dijelova dvanaest talijanskih divizija i iz oslobođenih gradova. Veći dio tih sredstava korišten je za opremanje i opskrbljivanje novih jedinica NOVJ u do tada talijanskoj okupacijskoj zoni.⁵⁷

Tijekom 1943. i posebno 1944. novi izvor opskrbe je pomoć saveznika koja dolazi brodovima i avionima. Prva pošiljka od oko 10 tona dopremljena je brodom na Vis 17. listopada 1943. godine.⁵⁸ Od veće važnosti bila je pomoć saveznika u kontekstu zbrinjavanja i prihvata ranjenika u vojne bolnice u Italiji, što je uvelike rasteretilo partizansku sanitetsku službu. Također i pružanje stručne pomoći partizanskom medicinskom osoblju.⁵⁹ Krajem 1943. počinju se stvarati ljekarne u brigadama i sanitetskim odsjecima korpusa, a usporedno se osnivaju velika skladišta i radionice za proizvodnju sanitetskog materijala i opreme. Tako je, na primjer sanitetsko skladište Šestog korpusa imalo krojačku, stolarsku i limarsko-kovačku

54 Ivanović, 543.

55 Kralj, 99.

56 Stupar, Katan, 268.

57 Isto, 244.

58 Isto, 245.

59 Isto, 249.

radionicu, u kojima se proizvodilo rublje, zavoji, štake, nosila, škare i drugo. U Osmom korpusu izrađivani su čak i složeniji instrumenti, a u Četvrtom korpusu proizvodile su se velike količine zavoja, apotekarske vage, sredstva za imobilizaciju. Koristile su se sve mogućnosti da bi se osigurala neophodna materijalna sredstva za operacije i liječenje.⁶⁰

Četvrta faza sanitetske opskrbe uslijedila je nakon oslobođenja Beograda i velikih tvornica sanitetskog materijala. U ovoj fazi dolazi do reorganizacije službi opskrbe i skladištenja velikih količina materijala. Primjer masovnosti proizvodnje je podatak da je tijekom završnih operacija u tvornicama i radionicama proizvedeno tisuću kilometara gaze, šest tisuća kilometara zavojnog materijala i 15 tona vate. Samo u radionicama Glavnog sanitetskog skladišta, dnevno se proizvodilo 2000 komada zavoja prve pomoći.⁶¹

Pored svih teškoća, sanitetska služba je uspijevala vratiti više od 70% ranjenika i bolesnika u stroj, što je slično rezultatima postizanim od strane dobro organiziranih, pripremljenih, kadrovski i materijalno osiguranih sanitetskih službi.⁶²

60 Radić, Aleksandar, „Briga o ranjenicima – bitan faktor borbenog morala u NOR-u”, *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980., 566.

61 Kulenović, 556.

62 Isto, 557.

5. Prehrana

Prehrana je tijekom cijelog NOR-a bila izuzetno nepovoljna, često slaba i neredovita, no osim kao osnovna životna potreba, shvaćana je i kao važan element moralnog i psihofizičkog stanja ljudi i jedinica.⁶³ Shodno tome prehrani i opskrbi hranom jedinica, bolnica i stanovništva davala se posebna pažnja, naročito jer su neka područja i prije rata oskudijevala hranom.⁶⁴ Sam je Tito prilikom drugog zasjedanja AVNOJ-a govorio: "Sve za front, sve za pobjedu – ostaje još uvijek vodeća parola. Pitanje prehrane i uopšte snabdjevanja vojske, to je jedan od najvažnijih problema od kojih zavisi uspjeh naše dalje borbe."⁶⁵ Porast broja boraca i jedinica zahtijevao je bolje organiziranu opskrbu. Opskrba hranom razvijala se sa širenjem i organizacijom NOP-a te se može podijeliti u tri faze, no sve tri faze imaju karakteristiku složenosti opskrbe i oskudice namirnica. Najčešći izvori opskrbe hranom su mjesni izvori, to jest donacije, kupovina za gotov novac, ekonomske akcije, vlastita proizvodnja, rekvizicija, konfiskacija, ali i ratni plijen i u manjem broju saveznička pomoć.

Vrijeme od ustanka pa do formiranja prvih većih brigada i divizija tijekom 1942. može se nazvati prvom fazom. Tijekom prve faze opskrbe česta je praksa snalažljivost i improvizacija te maksimalno iskorištavanje mjesnih izvora opskrbe hranom, pogotovo jer su jedinice u ovoj fazi isključivo vezane za pojedini teritorij. Tako je u tom periodu prehrana organizirana najčešće po kućama, ali se pri tome pazilo na materijalne mogućnosti pojedinih kućanstava. Takav način opskrbe je propisan u *Biltenu* Glavnog štaba tijekom kolovoza 1941. godine.⁶⁶ U mjestima gdje su postojali narodnooslobodilački odbori lakše se organizirala takva vrsta prehrane, a tamo gdje odbora nije bilo organizaciju su provodili komesari i komandanti pojedinih jedinica. Problem ovakve vrste prehrane je što ona nije bila moguća u područjima koja su oskudijevala hranom. Prehrana po kućama ubrzo se napušta te se uvodi skupljanje hrane po kućama te pravilna raspodjela po cijelom odredu. Ovakva organizacija podrazumijevala je i centralizirano pripremanje hrane te je to nametnulo potrebu formiranja pozadinske logističke podrške. Ovisno o veličini slobodnog

63 Isto, 558.

64 Grbac, Vitomir, „Od prvih naoružanih grupa do partizanske jedinice” *Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru*, 1, 1978., 79.

65 Ivanović, 536.

66 Moravčić, Vidas, 550.

teritorija različite su bile količine prikupljene hrane, pa tako na većim teritorijima dolazi do stvaranja rezervi i skladišta.⁶⁷

Druga faza počinje formiranjem većih brigada i divizija tijekom 1942. godine. Zbog porasta broja sudionika NOP-a pronalazeni su novi izvori opskrbe hranom, ali dolazi i do organizacije opskrbe i pozadine. Tako početkom 1942. dolazi do razvoja intendantskih službi koje preuzimaju brigu o skupljanju i raspodjeli hrane. Razvoj rata i povećanje broja boraca u jedinicama ubrzo je pokazao da se intendantske službe ne mogu nositi sa svim zahtjevima vojske te dolazi do formiranja Ekonomskih odsjeka i specijaliziranih radionica za proizvodnju hrane (pekare, sušare, menze).⁶⁸ U naredbi s kraja 1942. o formiranju Ekonomskog odsjeka pri Glavnom štabu stoji popis o dnevnoj raspodjeli hrane:

„Propis o sljedovanju hrane u N.O.P. i D.V. Jugoslavije Članovima Narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije pripada za dnevni obrok: Hljeba 600 grama
Mesa 300 goveđeg ili suhe hrane: svinjskog suhog mesa 200 grama ovčjeg ili slanine 150 grama. Masti ili masla 10 grama 300 Krompira 500 ili kupusa 500 [ili] pasulja 150 Duvana 10 grama ili cigareta 10 kom.“⁶⁹

Skupljanje hrane po selima, u pojedinim područjima koja su oskudijevala rezervama hrane ostao je primarni izvor opskrbe hranom te je zbog oskudice i nemara pojedinih boraca znalo doći do problema kao što su otimačina ili pljačka. Takvim i sličnim situacijama Vrhovni štab je oštro htio stati na kraj o čemu svjedoči i sljedeća naredba:

„Poslednjih dana primećeno je kod izvesnih jedinica da pojedini drugovi, tražeći hranu po selima, zalaze po kućama, otimaju i pljačkaju bez obzira na imovno stanje i politički stav tih sela prema našoj borbi. To se događa kako u selima u kojima postoje NOO tako i u onim gde još nije uspostavljena narodna vlast. NOO-e, kao pretstavnik narodne vlasti u oslobođenim selima, ne pita niko od ovih drugova bar za obaveštenja o prilikama u odnosnim selima. U ovome naročito prednjače intendanti raznih jedinica, komora, bolnica, kao i pojedinci, koji se bez znanja i odobrenja svojih starešina odvajaju od svojih jedinica u cilju pribiranja hrane za sebe lično. Takvi postupci nisu svojstveni našoj vojsci, koja je uvek istupala pred narodom kao pravi oslobodilac i zaštitnik. Ovakvi postupci predstavljaju zločine najveće vrste. Po do sada prijavljenim slučajevima, povedena je istraga i krivci će biti primerno kažnjeni. Da se ubuduće ne bi ponovili ovakvi i slični istupi, koji hude ugledu naše vojske i očevidno, štete interesima

67 Isto, 550.

68 Isto, 551

69 GŠ NOV I POH, Naredba o o osnivanju Ekonomskog odsjeka i njegovim zadacima, 21. 12. 1942., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj*, ur. Fabijan Trgo, Vojno delo, Beograd, 1955., 243.

naše borbe [...] Svi oni koji se uhvate, odnosno za koje se dokaže da su pljačkali, krali, otimali i nasilno prikupljali hranu iz pojedinih kuća, biće streljani pred strojem za primer drugima....”⁷⁰

Nakon kapitulacije Italije dolazi do povećanja rezervi hrane, a naročito one u konzerviranom stanju te tako započinje i treća faza razvoja opskrbe hranom. Kroz tu fazu pojavljuje se jedan novi oblik izvora opskrbe, a to je saveznička pomoć. Saveznici su uz sve druge materijale isto tako dostavljali konzerviranu hranu. Konzerve su često bile punjene sušenom hranom koja se trebala posebno pripremati, upute za pripremu takve vrste hrane je izdavao Ekonomski odsjek Glavnog štaba.⁷¹ Tijekom posljednje faze organizacija opskrbe i raspolaganje hranom su na vrhuncu. Dobra mreža skladišta te brz i razvijen transport omogućavali su kvalitetniju prehranu vojske i stanovništva, no ipak u nekim područjima to nije bio slučaj.⁷²

70 VK NOV i POJ, naređenje ekonomskom otseku Vrhovnog štaba za energično suzbijanje pojave nepravilnog pribavljanja hrane na terenu, 17. 3. 1942., *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ.*, ur. Fabijan Trgo, Vojno delo, Beograd, 1955., 335

71 Uputstvo načelnika Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ Mitra Vujovića od 23. aprila 1944. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o načinu pripremanja osušenih prehrambenih artikala primljenih u okviru savezničke vojne pomoći, znaci.Net. <http://znaci.net/arhiv/dokument.php?br=6312>, 13.9.2020.

72 Moravčić, Vidas, 551.

6. Odore

Kada je riječ o partizanskim jedinicama ne može se govoriti o klasično uniformiranoj vojsci iz razloga što nije postojala propisana vojna odora, a niti propisani krojevi za nju. Uniformiranost je postignuta kombinacijama odora raznih vojski. Jedina komponenta, koja je iz vojno-političkih razloga propisana od samoga početka rata bila je crvena zvijezda petokraka. Razvoj odore prati razvoj izvora opskrbe. Takav razvoj odora i opskrbe može se podijeliti u dvije faze: prva je od ustanka do kapitulacije Italije, a druga od kapitulacije Italije do kraja rata. Ove dvije faze ne mogu se strogo razgraničiti jer elementi odore koji su se mogli pojaviti 1941. mogli su biti zastupljeni i 1945., kao na primjer domobranske, njemačke ili talijanske odore.⁷³

Prva faza razvoja ovisi o ratnom plijenu i mjesnim izvorima opskrbe. Na samome početku ustanka najprisutniji je mjesni izvor opskrbe. Dakle, koriste se odore koje su borci sami donijeli u partizane pa su često prisutni civilni elementi ili odore jedinica Kraljevine Jugoslavije. Stvaranjem oslobođenih teritorija i formiranjem štabova razvijaju se krojačke, postolarske i druge radionice. U ovakvim radionicama vršili su se popravci odora i obuće, ali i krojenje novih odora po uzoru na odore drugih vojski pri čemu su prepoznatljiva karakteristika bila četiri džepića s prednje strane.⁷⁴ Najčešći materijal toga doba je vuna, u raznim oblicima prerade. Vunu i druge potrebne materijale, za krojačke i postolarske radionice, skupljalo se na razne načine, a najčešće putem dobrovoljnih priloga u ekonomskim akcijama koje su organizirali razni organi NOP-a. Najznačajnije takve akcije provodile su se pred zimu, često pod nazivom Zimska pomoć.⁷⁵ U takvim akcijama skupljani su materijali, ali i kompletna odjeća za potrebe NOV-a. Za skupljanje materijala propisivani su i propisi za klanje stoke, kojima se nalagalo da se prilikom klanja obavezno sakupi vuna i koža te dostavi radionicama. U Hrvatskoj je među prvim takvim radionicama bila krojačka i postolarska radionica na Plješevici, osnovana u travnju 1942. godine.⁷⁶ Krojači iz radionica često su išli po naređenju u druge jedinice te tamo šivali potrebnu

73 Mikulan, Smutni, *Partizanska vojska i Jugoslavenska armija*, 17.

74 Moravčić, Vidas, 548.

75 „Zimska pomoć”, *Mladi borac*, 1.1.1943., *Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slav. Brod, 1968., 237.

76 Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 4*, Znanje, Zagreb, 2006., 82.

odjeću. Primjer odlaska krojača u druge jedinice može se iščitati iz izvještaja štaba Prvog korpusa od 24. studenog 1942. u kojem stoji:

„Pred više od mjesec dana IV Brigada uputila je veću količinu platna na Komandu Područja da bi im se sašio iz toga platna veš. Međutim mjesec dana kasnije Komanda Područja zatražila je od IV Brigade da joj pošalju neke krojače, koji bi joj šivali taj veš. Ovo pokazuje potpuno nerazumijevanje potreba naših jedinica i s druge strane nemarnost odgovornih drugova koji rade u Komandi Područja. Molimo vas da vi sa vaše strane hitno intervenišete i da se daje na znanje Komandi Područja, da su oni ti, koji treba da vode računa o snabdijevanju ne samo područnih bataljona, već i Brigada. Koliko nam je dosada poznato mobilizacija za zimsku kampanju na Kordunu nije dosada dala rezultate, a to je naročito važno za IV i V Brigadu, koje po pitanju odjeće i obuće u Korpusu najslabije stoje.”⁷⁷

Opskrbi je također doprinijela organizacija intendantske službe koja je imala zadatak brinuti o nabavi i raspodjeli odjeće i obuće.⁷⁸ Povećanjem broja borbi dolazi do zaplijene odjeće i obuće raznih neprijateljskih vojski. Jedina posebna karakteristika partizana na prostoru Hrvatske, pa kasnije i Slovenije, su kape s tri roga, poznate i kao *troroge*, *partizanke*, *triglavke* ili *rogate*. Pravljene su po uzoru na kape španjolskih republikanskih boraca. Koristile su se i kape drugih vojski, ali i civilne kao što su na primjer narodne, tradicionalne kape. Na nekim prostorima one ostaju gotovo do 1944., ali takvi primjeri nisu baš česti.⁷⁹

Drugu fazu razvoja prate novi izvori opskrbe, a to je saveznička pomoć, ali i velika količina zaplijenjene odjeće i obuće nakon kapitulacije Italije. Također je za ovu fazu karakterističan razvoj organizacije veće i bolje mreže krojačkih i postolarskih radionica što je utjecalo na pojavu veće količine pozadinski napravljenih odora, ali i pokušaj uvođenja značajnije uniformiranosti vojske. Uniformiranost se pokušala izvesti uvođenjem posebne kape i zabranom nošenja drugih kapa. Ta kapa poznata je kao *titovka*, a krojena je po uzoru na sovjetsku *pilotku*. Saveznička pomoć manifestirala se pojavom britanske odore, poznate i kao *battledress*, no tim su odorama uglavnom bile odjevne jedinice koje su se nalazile u primorskom kraju, iz razloga što se u tom kraju zadržavala veća količina savezničkog materijala.⁸⁰

77 Štab korpusa NOVH, *Izvještaj o nekim nepravilnostima komande područja za Kordun i o akcijama jedinica korpusa, 24.11.1942.*, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1955., 307.

78 Perić, 393.

79 Mikulan, *Smutni*, 18.

80 Isto, 17.

ZAKLJUČAK

Opskrba partizanskih jedinica u svim fazama rata bila je prije svega jedinstvena pojava u cijelome Drugom svjetskom ratu. Razlog tome je taj što se iz nikakve materijalne baze u kaosu i dezorganizaciji nakon prvih dana okupacije zemlje razvila dobro organizirana te gotovo potpuno materijalno osigurana vojska. Takav razvoj proizlazi iz pritiska i konstantnog nametanja novih izazova cijelom NOP-u koji se shodno tome prilagođavao svim situacijama te na vrlo vješt način rješavao sve probleme. Primjer takve prilagodbe su i sami izvori opskrbe te mjere i načini njezina izvođenja. Izvori opskrbe su se mijenjali po fazama: u prvoj su ključni bili mjesni izvori zbog same vezanosti partizanskih jedinica na određeni teritorij; u drugoj je najkarakterističniji izvor ratni plijen; dok treću fazu označava kapitulacija Italije te pristizanje savezničke pomoći što pomaže u organizaciji kasnije Jugoslavenske armije, ali i temeljne baze za obnovu zemlje nakon rata.

Organizacija ekonomije također je jedinstven primjer, ali i pokazatelj da uz dobru organizaciju te maksimalnu iskorištenost svih potencijala određenog teritorija, masovan pokret kao što je bio NOP može opstati. No ipak, neprijateljski napadi, ali i neprijateljske ofenzive često su kidale mreže opskrbe, uništavale mjesta proizvodnje i skladišta raznih materijala, što je dovodilo do neravnomjernog razvoja ekonomije u nekim krajevima zemlje.

Drugi svjetski rat na prostoru Jugoslavije postavio je naizgled nerješive probleme, no događaji su pokazali suprotno. Pripadnici NOP-a pokazali su da i naizgled nepremostive situacije mogu biti riješene, no samo uz pomoć zajedništva i dobre organizacije. Iako je nastao na organizacijskim iskustvima ruskog građanskog rata, ali i španjolskog građanskog rata, NOP ipak predstavlja originalnu pojavu u Drugom svjetskom ratu, zato što je NOP bio prisiljen obuhvatiti različite faktore djelovanja zbog same specifičnosti rata na prostoru Jugoslavije. NOP je uspio objediniti više elemenata. Iskustva koja su stečena tijekom rata u stvaranju ratne ekonomije postala su značajan element teorije i prakse revolucija i partizanskih ratova u dvadesetom stoljeću.

LITERATURA I IZVORI

Izvori

1. *Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1968.
2. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj*, ur. Jovan Vujošević, Vojnoistorijski institut Jugoslovenske armije, Beograd, 1952.
3. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1955.
4. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, borbe u Hrvatskoj*, ur. Fabijan Trgo, Vojno delo, Beograd, 1955.
5. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ*, ur. Fabijan Trgo, Vojno delo, Beograd, 1955.
6. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dejstva na Jadranu*, ur. Fabijan Trgo, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962.
7. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ*, ur. Miloš Krstić, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971.
8. ZNACI.NET, <http://znaci.net/arhiv/>, 15. rujna 2020.

Literatura

1. Aralica, Tomislav, Aralica, Višeslav, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 4*, Znanje, Zagreb, 2006.
2. Čubelić, Tomo, Milostić, Milovan, *Pregled historije narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1955.
3. Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Mladost, Zagreb, 1980.
4. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013.

5. Grbac, Vitomir, „Od prvih naoružanih grupa do partizanske jedinice”, *Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru*, 1, 1978.
6. Jančić-Starac, Jela, *Vojno-partizanska bolnica u Drežnici 1942.-1944.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, Zagreb, 1971.
7. Jelić, Ivan, *Od ustanka do slobode Hrvatska u NOB*, Globus, Zagreb, 1982.
8. Kralj, Ivan, „Organizacija zdravstva u narodnooslobodilačkoj borbi na teritoriju Hrvatske”, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 1981., 85-136.
9. Krawczyk, Wade, *German army uniforms of World War 2*, Motorbooks international, London, 1996.
10. Magdić, Slavko, *Ogulin u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zadružna štampa, Zagreb, 1981.
11. Maticka, Marijan, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 25, 1992., 123-148.
12. Mišković, Ivan, *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1968.
13. Mikulan, Krunoslav, Smutni, Emil, *Partizanska vojska i Jugoslavenska armija 1941.-1953.*, Zagreb, 2016.
14. *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu*, ur. Rahmija Kadenić, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.
15. Stupar, Dragan, Katan, Elizer, „Sanitetsko snabdjevanje u NOR-u”, *Sanitetska služba u NOR-u*, ur. Ivan Pantelić, CIP, Beograd, 1989.
16. Tartalja, Hrvoje, „Farmaceutska služba i liječnici partizani na području Podravine”, *Podravski zbornik*, ur. Franjo Horvatić, Muzej grada Koprivnice, Čakovec, 1980.

SAŽETAK

Nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije i proglašenja NDH dolazi do formiranja prvih partizanskih jedinica na teritoriju Hrvatske pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Zbog specifičnosti rata na prostoru Hrvatske dolazi do masovnog odlaska u partizane. Takva masovnost manifestirala se velikim potrebama za oružjem, odorama, sanitetskim materijalom, hranom i drugim pa je opskrba postajala sve veći problem. Razvoj sustava opskrbe može se sagledavati kroz nekoliko faza, ovisno o tijeku rata, veličini slobodnog teritorija i savezničkoj pomoći. Razvojem borbe i NOP-a pojavljuje se potreba za razvojem ekonomije te pozadinskih organizacija, kako bi takav masovni sustav mogao funkcionirati. Krajnji cilj partizanske ekonomije je opskrba fronte, ali i rješavanje potreba stanovništva. Ratna ekonomija, iako nije bila razvijena kao kod dobro organiziranih vojski, ipak je pokazala dobre konačne rezultate te je postavila temelje stvaranja i obnove FRNJ.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, NOB, partizani, Hrvatska, opskrba, sanitet, oružje, odore

ABSTRACT

Supply of Partisans in Croatia 1941–45

After the occupation of the Kingdom of Yugoslavia and the proclamation of the Independent State of Croatia, the first partisan units were formed on the territory of Croatia under the leadership of the Communist Party of Yugoslavia. Due to the specifics of the war in Croatia, there was a mass enlistment in the partisans. Such massiveness manifested itself in great needs for weapons, uniforms, medical supplies, food and other materials, so these needs became an increasing problem. Development of the supply system can be seen through several phases, and these phases share common characteristics, but differ in the ways and sources of supply. With the development of the war and the National Liberation Movement, there was a need for the development of the economy, and background organizations, so that such a mass system could function. The ultimate goal of the partisan economy was to supply the front, but also to address the needs of the population. Although the economy was not as developed as with well-organized armies, it still showed good final results, and laid the foundations for the creation and reconstruction of the Federal People's Republic of Yugoslavia.

Keywords: World War II, National Liberation War, partisans, Croatia, supply, medical supplies, weapons, uniforms